

Sweden Green Building Council
Landsvägen 50A
172 63 Sundbyberg

Lansering av Citylab Action 0.1

Den 30 juni 2015 lanserar Sweden Green Building Council *Citylab*, som är ett forum för delad kunskap inom hållbar stadsutveckling. Citylab vänder sig till individer och olika stadsutvecklingsprojekt – både små och stora projekt kan medverka. Citylab består av tre delar som samspelar med varandra: Citylab Action, Citylab Learning och Citylab Network. Vid lanseringen öppnar vi möjligheten att registrera stadsutvecklingsprojekt till Citylab Action och personer kan anmäla sig till Citylab Network.

Vi lanserar även dokumentet *Citylab Action 0.1*, som är en demoversion av instruktioner för medverkan i Citylab Action samt de certifieringskrav som gäller för projekt som önskar certifiera sitt hållbarhetsarbete. Demoversionen skickas på remiss till våra medlemmar. Vi tar även emot synpunkter från andra intressenter. Citylab Action kommer att vidareutvecklas under augusti – oktober och vi bjuder nu in medlemmar och andra intressenter att ge synpunkter. Citylab Action 1.0 kommer att lanseras under oktober 2015. Det är den versionen som kommer att användas vid medverkan i Citylab Action och som certifiering kommer att ske enligt.

Synpunkter ska ha kommit in till Sweden Green Building Council senast den 13 september 2015 via epost till citylab@sgbc.se med kopia till ann-kristin.belkert@sgbc.se.

Frågor under remisstiden kan ställas till Ann-Kristin Belkert, mailadress ann-kristin.belkert@sgbc.se och telefonnummer 0709 – 39 08 34.

Bengt Wånggren

VD Sweden Green Building Council

CITYLAB
ACTION

Citylab Action

Version 0.1 (demoverision)

Utkast 2015-06-30

Pilot 2015-2016

Innehållsförteckning

Vad är Citylab?.....	3
Nya angreppssätt behövs	3
Möjlighet till certifiering.....	4
Kompetensplattform i tre delar	4
Vad är Citylab Action?	6
Effekt mål och principer	8
En resurs- och klimatsmart stad.....	8
En integrerad och hälsosam stad	11
En varierad och levande stad	13
En resiliert och flexibel stad.....	14
Hållbarhetsprogram	15
Inriktning	16
Organisation	17
Förutsättningar.....	21
Projekt mål	23
Innovation	24
Genomförande	26
Handlingsplan	28
Inriktning	28
Organisation	29
Projekt mål	29
Åtgärder.....	29
Uppföljning.....	29
Certifiering och redovisning	30
Planeringsskedet	30
Redovisning i genomförandet	34
Uppnådda resultat.....	34

Vad är Citylab?

Citylab är ett forum för delad kunskap inom hållbar stadsutveckling organiserad av Sweden Green Building Council (SGBC). Citylab vänder sig till många typer av stadsutvecklingsprojekt – både små och stora projekt kan medverka. Som medverkande får de tillgång till metoder och verktyg för att utveckla städer hållbart. De får hjälp att gå från vision till handling och har möjlighet att certifiera hållbarhetsarbetet. Citylab bidrar även till en personlig utveckling, kunskapsökning och nätverkande för människor som vill engagera sig i hållbar stadsutveckling.

Nya angreppssätt behövs

Stadsutvecklingsprojekt står inför många utmaningar kopplade till att utveckla en sammanhållen stad, bygga miljö- och klimatanpassade byggnader till rimliga priser, där människor har god tillgång till grönytor, service, kultur och rekreation. Det finns stora utmaningar i att utforma en konstruktiv process med deltagande av aktörer med olika intressen och tidsperspektiv. Många projekt har ambitiösa visioner och mål avseende hållbar utveckling, men hållbarhet beaktas inte alltid i konkreta åtgärder och målen följs sällan upp. Just därför, menar SGBC, finns det ett stort behov av ökad kompetens, förbättrad samverkan och en systematisering som hanterar denna komplexitet. Citylab kan hjälpa stadsutvecklingsprojekt att gå från vision till handling för att utveckla städer hållbart.

Hållbar stadsutveckling är inget tillstånd eller slutresultat – det är ett kontinuerligt målinriktat arbete. Stadsbyggande bör vara lokalt förankrat, genom avvägningar mellan visioner, behov, idéer, åsikter och krav. Förutsättningen för ett system att kunna hantera och stödja komplexa lokala behov är att inte föreskriva hur utvecklingen ska ske. Systemet ska ge stöd i en kunskapsuppbyggnad om en hållbar utveckling ur ett socialt, miljömässig och ekonomisk perspektiv.

För att skapa hållbara stadsmiljöer fordras nya angreppssätt som bygger på helhetssyn och systemtänkande, processorienterade arbetssätt och gränsöverskridande samarbeten mellan samtliga aktörer i stadsutvecklingsprojekt, från brukare till politiker. Medborgarinvolvering är här ett centralt incitament för att generera nya idéer för en hållbar utveckling. Kunskap och ett gemensamt lärande behöver byggas upp genom uppföljning och erfarenhetsåterföring.

Den vision som Sweden Green Building Council (SGBC) har avseende hållbar stadsutveckling lyder: *”Vi har en gemensam arbetsprocess som engagerar och leder till hållbar stadsutveckling.”*. SGBC har under fem års tid genomfört utredningar, workshops och seminarier om hållbar stadsutveckling med tusentals människor. Ett brittiskt certifieringssystem för stadsdelar har testats i 22 svenska stadsutvecklingsprojekt. SGBC och elva svenska kommuner har arrangerat workshops för att diskutera hur hållbar stadsutveckling bör se ut i Sverige. Genom arbetet har SGBC fått en stor förståelse för vilka behov och utmaningar som finns för att utveckla städer hållbart.

Möjlighet till certifiering

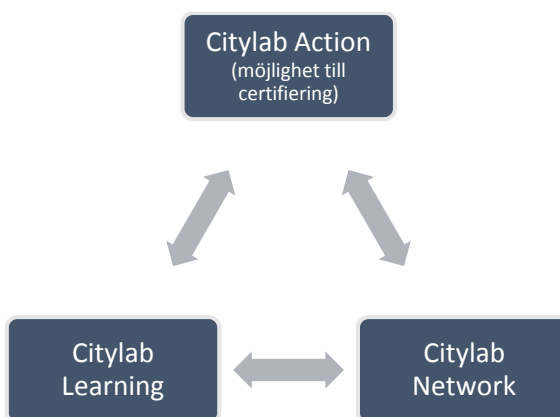
Det är inte tvingande att certifiera sitt stadsutvecklingsprojekt. Projekt behöver därför inte förbinda sig att certifiera sitt hållbarhetsarbete för att vara med i Citylab Action, utan beslut om certifiering kan fattas vid ett senare skede om så önskas. Det som är unikt med Citylab Action är att varje individuellt stadsutvecklingsprojekt utgår från det planerade områdets lokala förutsättningar. För de stadsutvecklingsprojekt som vill certifiera sig finns ett antal certifieringskrav som måste uppfyllas.

Huvudsyftet med ett sådant system är att uppmuntra kommuner, byggherrar m.fl. att sträva mot en hållbar stadsutveckling. Detta gäller i synnerhet utvecklingsprojekt som står inför svåra och komplexa utmaningar, exempelvis befintliga områden som har stora behov av en social och ekonomisk mobilisering. Därför behöver det initiala målet inte handla om att sträva mot en certifiering, utan istället om att möta lokala samhällsutmaningar genom ett systematiskt arbete mot en stegvis hållbar utveckling. I detta arbete fungerar Citylab – genom dess stora nätverk av expertis – som stöd för att möta och hantera komplexa utmaningar för ett lokalt utvecklingsområde.

Certifiering sker i tre steg. I planeringskedet kan *hållbarhetsprogram* och *handlingsplaner* certifieras. Den slutliga certifieringen av projektet är en certifiering av *uppnådda resultat*, en viss tid efter genomfört projekt. SGBC ansvarar för certifieringen. Stadsutvecklingsprojekten får stöd av Citylab:s experter och även via intern kontroll och extern redovisning, där kvaliteter och svagheter identifieras i det egna arbetet.

Kompetensplattform i tre delar

Citylab består av tre delar som samspelar med varandra: Citylab Action, Citylab Learning och Citylab Network. Insikter från ett projekt kan fungera som värdefullt underlag i ett annat projekt. Du som medverkar bidrar med andra ord till en mer hållbar värld, samtidigt som du utvecklar din kompetens inom hållbar stadsutveckling.

Figur 1 Citylab består av tre sammanhängande delar.

Citylab har utvecklats av SGBC i samverkan med ett femtiotal aktörer från statliga verk, kommuner, företag och akademien (se "Samverkanspartner"). Via Citylab utformas en samskapande stadsutvecklingsprocess som ska engagera och leda till en hållbar stadsutveckling. I Citylab sker samverkan mellan offentliga och privata aktörer, civilsamhället samt akademien, för att skapa

lösningar för både projekt- och samhällsutmaningar. Citylab är inriktat mot en delandekultur, öppenhet och gemensam lärandeprocess som bidrar till såväl en organisatorisk som personlig utveckling.

Citylab utgör även ett forum för utbyte och samarbete mellan forsknings- och utvecklingsprojekt och stadsutvecklingsprojekt. Indikatorer, verktyg, metoder m.m. kommer att utvecklas, testas och utvärderas i samverkan med stadsutvecklingsprojekt, forskare m.fl. Resultat från projekt som medverkar i Citylab ska kunna användas av forskare och experter. Forskning- och utvecklingsprojekt som knyts till Citylab ska sprida resultat till stadsutvecklingsprojekt. Metoder och lösningar som utvecklas av forskare och experter kan därmed användas av många olika stadsutvecklingsprojekt. Uppföljningsmetoder och indikatorer som tas fram inom Citylab kan även användas av kommuner för översiktlig planering av staden, för att se var särskilda satsningar behövs, göra trendanalyser m.m.

De tre delarna i Citylab beskrivs nedan.

Citylab Action hjälper stadsutvecklingsprojekt att skapa en bra arbetsprocess. Tanken är att göra vägen fram till de uppsatta hållbarhetsmålen både mer inspirerande och mer effektiv. Om projekt vill kan SGBC granska och certifiera hållbarhetsarbetet. I planeringsskedet certifieras hållbarhetsprogram och handlingsplan. Slutlig certifiering sker efter genomfört projekt.

Med **Citylab Learning** finns möjlighet att utbildas i frågor som rör hållbar stadsutveckling. Det är till stor del medverkandes behov som styr kursernas innehåll. Genom Citylab Action och Citylab Network fångar SGBC upp aktuella ämnen och frågeställningar. Kursutbudet består av både fysiska kurser och onlineutbildning.

Citylab Network är ett nätverk som arbetar med hållbar stadsutveckling. Medverkan är personlig. Som del av nätverket har du tillgång till fysiska och digitala forum, där kunskap delas med andra personer från statliga verk, kommuner, företag, organisationer och akademien. Inom ramen för Citylab Network arrangeras studiebesök inom Sverige och till andra länder.

Vad är Citylab Action?

Citylab Action syftar till att ge förutsättningar för en engagerande och effektiv process där uppsatta effekt- och projektmål för en hållbar stadsutveckling nås. I Citylab Action upprättas hållbarhetsprogram och handlingsplaner. Mål och åtgärder följs upp regelbundet. Genom kompetensträffar och digitala forum sprids kunskap mellan olika stadsutvecklingsprojekt. SGBC kan även certifiera hållbarhetsarbetet. I planeringsskedet är det hållbarhetsprogram och handlingsplaner som certifieras och efter genomfört projekt kan resultatet följas upp och certifieras.

I Citylab Action kan olika typer av stadsutvecklingsprojekt medverka. Det kan handla om utveckling av ett nytt eller befintligt område av olika storlek och omfattning. Med "område" avses ett fysiskt avgränsat område där planer finns för en hållbar utveckling. Det kan vara ett nybyggnadsområde eller ombyggnadsområde. I vissa fall sammanfaller det med framtagandet av en eller flera detaljplaner (planområde), men det behöver inte vara kopplat till en ny plan.

Ett projekt kan innefatta ny bebyggelsestruktur, nya byggnader, ny infrastruktur m.m., medan ett annat projekt är avgränsat till en komplettering eller ombyggnation av den redan byggda miljön. Projekt med olika storlek och omfattning kan medverka i Citylab Action. Relevansen för att medverka handlar om vilken typ av stöd som det specifika projektet är i behov av för att nå effekt- och projektmål och sprida projektresultat.

Medverkan i Citylab Action grundar sig på att stadsutvecklingsprojekt medverkar i ett program som ger stöd för att nå effekt- och projektmål för en hållbar utveckling. Åtaganden och effektmål (med tillhörande principer) är på förhand givna, bestämda av SGBC, medan projektmål och åtgärder är specifika för det enskilda projektet. För de som vill certifiera sitt hållbarhetsarbete ska även ett antal certifieringskrav uppfyllas. Nedan framgår åtaganden och effektmål kortfattat.

Åtaganden

- En analys görs av nuläget, om effektmål nås med planerade projektmål och åtgärder samt efter genomfört projekt. Uppföljning och redovisning sker årligen under genomförandet.
- Hållbarhetsprogram och handlingsplaner upprättas, där bl.a. projektmål och åtgärder anges.
- Representanter från stadsutvecklingsprojektet medverkar på träffar med andra projekt och delar med sig av planerade mål, åtgärder, program, planer samt uppnådda resultat.

Effektmål

En hållbar stad¹ är:

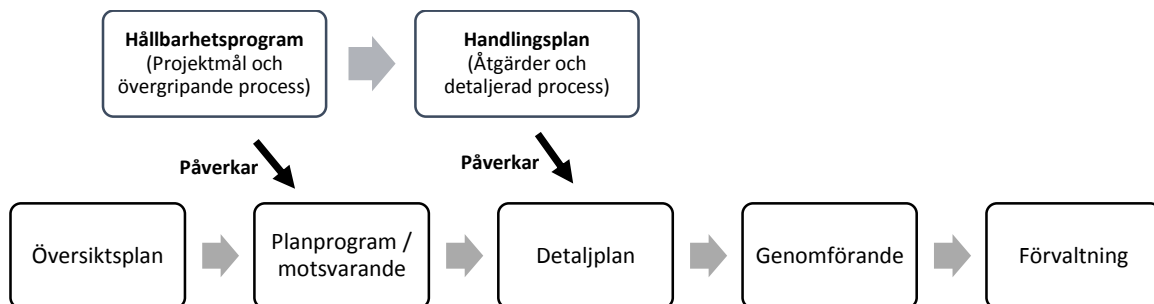
- En resurs- och klimatsmart stad
- En integrerad och hälsosam stad
- En varierad och levande stad
- En resilient och flexibel stad

¹ Eller ett hållbart samhälle

Stadsutvecklingsprojekt som medverkar i Citylab Action upprättar hållbarhetsprogram och handlingsplaner, som fungerar som styrdokument för att nå effekt- och projektmål. Dokumenten samt resultat från uppföljning delas mellan alla medverkande. Representanter från stadsutvecklingsprojekt träffas kontinuerligt, där de lär av varandra och får stöd av SGBC samt forskare och experter inom hållbar stadsutveckling. I Citylab Action får stadsutvecklingsprojekt även tillgång till kunskap och forskningsresultat från de forsknings- och utvecklingsprojekt som har en koppling till Citylab.

Träffar kommer att arrangeras för projekt i alla skeden från planering till förvaltning och fortsatt utveckling. SGBC kommer även att erbjuda ledning av möten och workshops på "hemmaplan" hos stadsutvecklingsprojekt, i syfte att följa upp mål, åtgärder, processer m.m. samt ge inspiration inför det fortsatta arbetet. Mellan kompetensträffar kan medverkande personer från stadsutvecklingsprojekt diskutera med varandra i ett digitalt forum som SGBC tillhandahåller. I forumet kommer det finnas olika ämnen, där deltagare kan skriva kommentarer, ladda upp dokument, filmer, bilder m.m.

Citylab kan användas för olika typer av stadsutvecklingsprojekt. Det är inte alltid som en ny detaljplan tas fram. Nedan beskrivs kopplingen mellan Citylab och planprocessen översiktligt för de fall där medverkan i Citylab sker innan och/eller parallellt med framtagandet av en ny plan.

Figur 2 Citylab i planprocessen

Effektmål och principer

SGBC har fastställt *Effektmål för hållbar stadsutveckling*. Effektmålen utgör en grundläggande bas för de långsiktiga ekonomiska, sociala och miljömässiga effekter som eftersträvas för en hållbar utveckling. SGBC vill inte låsa fast detaljer i projektmål och åtgärder för stadsutvecklingsprojekt, men ändå ge stöd och styrning i vad hållbar utveckling innebär. Kopplat till respektive effektmål anges principer för hållbar utveckling. Nedan framgår de effektmål och principer som SGBC har preciserat för en hållbar stadsutveckling.

En hållbar stad² är:

- En resurs- och klimatsmart stad
- En integrerad och hälsosam stad
- En varierad och levande stad
- En resilient och flexibel stad

En resurs- och klimatsmart stad

Effektmål

Förutsättningar har skapats för att:

- Marken i staden används yteffektivt.
- Användningen av energi och naturresurser kan ske på ett resursbesparande och effektivt sätt i ett livscykelperspektiv.
- Användningen av både ändliga och förnybara resurser optimeras genom att cirkulera i samhällets och naturens kretslopp.
- Uttag av vatten för vattenproduktion sker på ett långsiktigt hållbart sätt.
- Förnybara material premieras framför icke-förnybara material.
- Materialval med lågt innehåll av miljö- och hälsostörande ämnen används.
- Inga nettoutsläpp av växthusgaser sker från området.
- Den energi som tillförs området är förnybar.

² Eller ett hållbart samhälle

Principer

Lokalisering och markanvändning

Mark för exploatering ska ha goda möjligheter att rumsligt integreras med befintliga bebyggelsemiljöer och omgivande system samt förstärka staden som helhet. Sambandet mellan stad och land ska beaktas vad gäller försörjnings- och kretsloppssystem. Området är väl sammanlänkat med omkringliggande områden och dess funktioner samspelar med och kompletterar de redan befintliga. Lokalisering som möjliggör kortare resvägar bör premieras.

Marken ska värderas utifrån sina kvaliteter för exempelvis ekosystemtjänster, rekreation och jordbruk. Exploatering bör ske där de negativa konsekvenserna minimeras. Det bör i första hand byggas på tidigare exploaterad mark, med gott utnyttjande av befintlig infrastruktur och i kollektivtrafiknära lägen. En tillräcklig exploateringsgrad och befolkningstäthet ska uppnås för att möjliggöra social interaktion, en väl fungerande kollektivtrafik och hållbar kommersiell och annan service. Anpassningar till förändringar i omgivningen ska kunna ske.

Resursanvändning

Cirkulär resursanvändning med lågt behov av nya resurser ska eftersträvas. Avfallsmängder ska minimeras. Medel för att åstadkomma detta är bland annat gemensamt nyttjande och återbruk. Förnybara materialval ska prioriteras framför ändliga resurser. Design ska beakta minskad resursanvändning under hela livscykeln (LCA), d.v.s. material av hög kvalitet och långsiktigt hållbar utformning ska användas. Material och byggvaror, inomhus- och utomhus, är fria från miljö- och hälsoskadliga ämnen. Innehållet i byggmaterial har dokumenterats för att möjliggöra ett miljöriktigt omhändertagande av byggmaterial i framtiden.

Avfallshierarkin enligt EU:s ramdirektiv ska användas vid utformning av området:

1. Minimera
2. Återanvända
3. Återvinna
4. Energiutvinna
5. Deponera

Energi

De grundläggande principerna för energianvändning är:

1. Livscykelperspektiv
2. Lågt behov av energi, i alla delar och alla led
3. Slutna kretslopp
4. Förnybar energi

Livscykelperspektivet innebär att energibehov i utvinning, produktion, drift och avveckling ska ingå. Alla beståndsdelar i området ska ha ett lågt behov av energi – byggnader (inklusive hushållsenergi och verksamhetsenergi), transporter och infrastruktur. Strävan ska vara att först undvika energibehov (genom t.ex. smart planering) och sedan, för de funktioner som behöver energi, se till att den är så effektiv som möjligt. När detta är uppnått väljs installationer och lösningar som täcker energibehovet på bästa sätt (d.v.s. följ Kyotopyramiden). Slutna kretslopp innebär att använda resurser effektivt och att utnyttja synergieffekter med andra system. Den energianvändning som inte kan undvikas ska vara förnybar.

Vatten och avlopp³

Grundläggande princip avseende hållbar VA-försörjning är att tillhandahålla säker leverans av dricksvatten av god kvalitet och omhändertagande av avlopp på ett hygieniskt, sanitärt och miljösäkert sätt. En resurseffektiv och långsiktigt hållbar VA-försörjning präglas utöver detta även av:

1. Ett vattenuttag som inte överstiger nybildningen av vatten i vattentäkten.
2. Låga vattenförluster i produktion och distributionssystem
3. Tillgång till säker reservvattenförsörjning av tillfredsställande kvalitet och kvantitet
4. Driftsäkert system för uppsamling och avledning av spillvatten
5. Väl fungerande rening av spillvatten utan allvarlig påverkan på recipient
6. Ingen bräddning av orenat spillvatten
7. Utnyttjande av avloppsvattnets energiinnehåll
8. Utnyttjande av slamfraktionens innehåll av näringsämnen och mullbildande ämnen
9. Kontinuerligt uppströmsarbete i syfte att öka kunskap och medvetenhet om aktiviteter och beteenden som förorenar spillvattnet, och som resulterar i en kontinuerligt förbättrad vatten/slamkvalitet.
10. Ett systematiskt arbete i syfte att optimera reningsprocessen inklusive energianvändning, liksom val och användning av kemikalier med hänsyn till deras miljöpåverkan (LCA).
11. En ekonomiskt sund förnyelsetakt för befintliga ledningsnät och anläggningar som bidrar till att säkerställa anläggningens driftsäkerhet.

Merparten av dessa kriterier gäller VA-verksamheten i stort inom den aktuella kommunen eller inom det regionala VA-bolagets verksamhetsområde. Möjligheten att påverka dessa är ofta begränsade inom ramen för ett enskilt stadsbyggnadsprojekt. Genom att analysera verksamheten kan dock brister uppmärksammas liksom behovet av åtgärder.

Bebyggelsen ska inte ge upphov till negativa förändringar för nedströms vatten (ytvatten/grundvatten) avseende vattenkvalitet, vattenbalans eller hydrologiska förhållanden.

Informations- och kommunikationsteknik (IKT)

Principer kommer att utvecklas under hösten 2015.

Samordnad infrastruktur

Anläggandet av ledningar för teknisk försörjning ska vara samordnat. Stråk för ledningar är placerade med hänsyn till att drift- och underhållsinsatser kan utföras utan allvarliga störningar för övriga samhällsfunktioner.

³ Principer avseende vatten kommer att vidareutvecklas hösten 2015, bl.a. avseende dagvatten, översvämningsrisker etc. Se även avsnittet om resiliens och flexibilitet.

En integrerad och hälsosam stad

Effektmål

Förutsättningar har skapats för att:

- Människor som bor och verkar i området har fysisk, psykisk och socialt välbefinnande.
- Människor som bor och verkar i området kan förbättra sina hälsomässiga vanor genom fysisk aktivitet och rekreation i vardagen.
- Alla människor i området, oavsett bakgrund, kön eller ålder, bor, verkar och rör sig i området på lika villkor, är säkra och trygga.
- Människor som bor och verkar i området har tillgång till både gemensamma mötesplatser och rofyllda platser.
- Människor som bor och verkar i området samt besökare kan lätt förflytta sig inom området och till andra områden i staden och dess omland.
- Ekosystemens funktion och den biologiska mångfalden har säkerställts och utvecklas på ett långsiktigt hållbart sätt.
- Biologiska spridningsvägar stärks.
- Ekosystemtjänster genererar miljömässiga, ekonomiska, sociala och kulturella värden.

Principer

Tillgänglighet och social interaktion

Tillgängligheten från området till den övriga stadens utbud är god och det är lätt att orientera sig i området. Utformningen motverkar social och rumslig segregation. Området präglas av god tillgänglighet för alla människor oavsett bakgrund, kön, ålder eller socioekonomiska förutsättningar till bostäder, arbetsplatser, mötesplatser och service. Funktionshinder påverkar inte människors möjlighet att röra sig fritt och verka i området.

I rummen mellan byggnaderna skapas förutsättningar för möten mellan olika grupper av människor. Goda möjligheter ges i det offentliga rummet för icke-kommersiella sociala aktiviteter. Det finns en mångfald av platser med olika funktioner och områdets miljöer och aktiviteter stimulerar till välbefinnande och social interaktion. Dessa utformas så att de är attraktiva, upplevelserika och bekväma. Utomhusmiljön är prioriterad för gående och cyklister och har god ljudmiljö, luftkvalitet och mikroklimat. Det finns goda möjligheter för människor som bor eller arbetar i området att vara fysiskt aktiva. Parker, natur och lekplatser ligger inom gångavstånd.

Transporter

Hållbara transporter kan uppnås genom en kombination av bra fysiska förutsättningar, tvingande åtgärder och restriktioner och en påverkan på människors attityder och beteenden (Mobility Management) (Trafikverket, 2015).

En trafikhierarki finns där gaturummet tydligt signalerar prioriteringen enligt nedan:

1. Gång och cykel
2. Kollektivtrafik/godstrafik (miljöeffektiva fordon)
3. Bilpool (miljöbilar)
4. Privatbilar (miljöbilar)

Transporter som bidrar till utsläpp av växthusgaser och som är energikrävande minimeras inom området samt till och från området. Boende och verksamma i området har närhet till rekreation, service och kommunikationer. Ett transportsystem finns där alla människor har samma möjlighet att ta sig fram oavsett ålder eller funktionshinder och där människors livsmiljö är lika viktig som hög framkomlighet.

Gång och cykel är självklara val för boende, verksamhetsutövare och besökare. Cykelstråk har god kapacitet, är gena och säkra. De knyter samman viktiga målpunkter i närområdet och förbinder området med resten av staden. Barn går och cyklar till skolan och vägen dit är trygg och säker. Kollektivtrafiken är frekvent, pålitlig och lättillgänglig och är alltid det självklara valet för längre resor.

Ekosystemtjänster

De grundläggande principerna för ekosystemtjänster är att:

- Ekosystemens funktion och den biologiska mångfalden säkerställs och utvecklas på ett långsiktigt hållbart sätt.
- Biologiska spridningsvägar stärks.
- Ekosystemtjänsterna definieras, befintliga förbättras och där de saknas etableras nya.
- Områdets grönytor är planerade för att generera miljömässiga, ekonomiska, sociala och kulturella värden.
- Människor som bor och verkar i området stärker sitt fysiska, psykiska och sociala välbefinnande med hjälp av områdets ekosystemtjänster.

En varierad och levande stad

Effektmål

Förutsättningar har skapats för att:

- Alla människor oavsett bakgrund, kön, ålder eller socioekonomiska förutsättningar kan bosätta sig i området och har möjlighet att bo kvar i området vid en förändrad livssituation.
- Alla människor i området, oavsett bakgrund, kön, ålder, bostad och arbetsplats, har möjlighet till inflytande och delaktighet.
- Människor som bor och verkar i området får tillgång till förbättrade möjligheter för sysselsättning, utbildning och försörjning.
- Människor som bor och verkar i området har tillgång till sociala verksamheter, för att stärka den sociala sammanhållningen och utveckla en dynamisk livsmiljö.

Principer⁴

Mångfunktionell livsmiljö

Området inbegriper en blandning av funktioner, såsom arbetsplatser, bostäder och service. Arbetsplatser och lokaler för verksamheter som ger förutsättningar för arbete och försörjning finns inom området. Butiker, service och fritidsaktiviteter samlas längs väl integrerade stråk och i noder för att vardagliga sysslor och aktiviteter ska kunna utföras utan bil.

Socialt och ekonomiskt liv

Det behövs mer än fysiska förutsättningar för att skapa ett aktivt och hållbart socialt och ekonomiskt liv. Genom att uppmuntra lokalt engagemang kan effekt- och projektmål för en hållbar utveckling av området ske.

⁴ Principer avseende en varierad och levande stad kommer att utvecklas vidare under hösten 2015.

En resilient och flexibel stad

Effektmål

Förutsättningar har skapats för att:

- Området kan hantera olika samhällsliga och naturliga förändringar och återskapa viktiga funktioner efter förändring.
- Den byggda och naturliga miljön kan stå emot klimatförändringar och kan anpassas till framtida behov.
- Möjliggöra en flexibilitet i användningen av områdets funktioner.
- Störningar i tekniska system och infrastruktur kan ske utan att allvarligt påverka möjligheten att leva/vistas i området.
- Vattenförsörjning ska vara tryggad i händelse av driftstörning i produktionsanläggning eller distributionssystem.
- En framtida och successiv utbyggnad kan ske utan att försämra övriga effektmål.
- Medskapande och delaktighet för boende och verksamma är centralt i områdets utveckling.

Principer⁵

Klimatanpassning

Risken för översvämning vid höga vattenstånd och vid extrem nederbörd ska bedömas och beaktas vid områdets planering. Olika verksamheter och samhällsfunktioner, liksom bebyggelse och infrastruktur ska analyseras och värderas utifrån deras respektive sårbarhet och betydelse för samhällets funktion. Behovet av tillfälliga översvämningsytor ska vara tillgodosett. Framtida havshöjning ska beaktas med reglering av lägsta nivå för byggande och friarealer relativt havsnivån, och /eller förberedelse av framtida vallar mot hav, floder och dagvattenöversvämningar.

Flexibilitet

Förändringar i demografi ska kunna mötas med förändringar av funktioner och offentliga miljöer.

Samskapande

Staden utvecklas i samskapande processer med människor som bor och verkar i området. Initiativet kan tas av olika aktörer.

⁵ Principer avseende en resilient och flexibel stad kommer att utvecklas vidare under hösten 2015.

Hållbarhetsprogram

Hållbarhetsprogrammet ska utgöra ett sammanhållet styrdokument för hållbar utveckling av området. Programmet ska beskriva målsättningen för projektet och hur arbetet med att nå målen ska styras i alla skeden, från tidiga skeden till förvaltning. Hållbarhetsprogrammet ska även ange en styrning inför upprättande av mer detaljerade handlingsplaner för respektive etapp / delprojekt inom området. Inför varje ny etapp eller delprojekt uppdateras även hållbarhetsprogrammet om behov finns och lärdom har dragits från tidigare etapper och delprojekt. Är området litet och inte uppdelat i olika etapper upprättas enbart ett hållbarhetsprogram och en handlingsplan.

Rubrikerna i hållbarhetsprogrammet är följande⁶:

- Inriktning
- Organisation
- Förutsättningar
- Projekt mål
- Innovation
- Genomförande

I nedanstående avsnitt finns beskrivningar av vilken information som ska finnas med i hållbarhetsprogrammet.

⁶ Rubriker och struktur kan ändras om så önskas, men innehållet ska finnas med samt vara samlat i ett dokument.

Inriktning

Syfte

Kategorin *Inriktning* syftar till att ge en kort beskrivning av området och dess omland samt inriktning och avgränsning för planerat stadsutvecklingsprojekt.

Bakgrund

Stadsutvecklingsprojekt som medverkar i Citylab Action kommer att ha olika inriktningar och avgränsningar. Det specifika stadsutvecklingsprojekt som planeras kanske inte kan medföra att de långsiktiga effektmålen nås enbart med de insatser som planeras i projektet. Genom ett kontinuerligt arbete med effektmålen i åtanke kan en hållbar stadsutveckling av området ske.

Innehåll

Kategorin *Inriktning* omfattar följande:

- Beskrivning av området och dess omland
- Stadsutvecklingsprojektets inriktning och avgränsning

Organisation

Syfte

Syftet med kategorin *Organisation* är att ge förutsättningar för att effekt- och projektmål nås genom en välplanerad organisation med ledningsfunktioner, kompetensbemanning och samverkansprocesser. En plattform ska skapas som är grundad i en välplanerad, omsorgsfull och systematiserad projektstyrning.

Bakgrund

För att skapa goda livsmiljöer och hållbarhet fordras nya angreppssätt som bygger på helhetssyn och systemtänkande, processorienterade arbetssätt och gränsöverskridande samarbete mellan samtliga aktörer i stadsutvecklingsprojekt, från politiker till brukare. Kunskap och ett gemensamt lärande behöver byggas upp genom uppföljning och erfarenhetsåterföring. Med bred kunskapsuppbyggnad och delaktighet förbättras förutsättningarna för samsyn, vilket minskar risker för intressekonflikter. Processer för att nå gränsöverskridande system förutsätter breda analyser av hög kvalitet, utveckling av en gemensam vision och utveckling av mål, strategier, program och planer.

Samhällets grundläggande sektoruppdelning är svår att komma ifrån. Lösningen ligger i att utveckla gränsöverskridande samverkansprocesser och integrerade planeringsmodeller och genom att organisationer utser "gränsöverskridare", d.v.s. personer som rör sig mellan olika världar och bär med sig och förmedlar synsätt, värderingar och kunskaper. I ledningen för processen behöver det finnas en förståelse för helheten. Allt stadsbyggande är lokalt och goda helhetslösningar kan förverkligas genom platsknutna avvägningar mellan olika krav.

Kommunen behöver samordna mellankommunala intressen och samarbeta med övriga kommuner i regionen. Medborgarinflytande möjliggör en samsyn i stadsutvecklingsprojekt, där lokala intressenter engageras genom olika forum för aktiv delaktighet.

På kort sikt kan denna process medföra utökade arbetsinsatser, jämfört med den traditionella planeringsprocesser. På lång sikt borgar dock en gemensam plattform för minskade risker för tidskrävande planeringsprocesser med hög organisatorisk belastning samt konfrontation mellan olika intressenter. Därigenom skapas också möjligheter till minskade kostnader.

Ett centralt begrepp i sammanhanget är "interaktiv samhällsstyrning" ("*governance*" på engelska).⁷ Interaktiv avser här en aktivitet mellan flera intressenter. I allmänna ordalag handlar det om att det utvecklas nya former av ömsesidigt samspel mellan olika samhällsaktörer, exempelvis olika offentliga förvaltningar och medborgare. Det handlar då om att förhandla, hantera och lösa, ofta svårlösta, stadsutvecklingsproblem. Interaktiv samhällsstyrning har en särskilt stor betydelse i utvecklingen av befintliga områden där framförallt dialog- och samrådsprocessen skiljer sig gentemot den för nya områden.

⁷ *Governance på svenska*. Stig Montin och Gun Hedlund, ISBN: 978-91-7335-021-1, Santérus Förlag.

Innehåll

Kategorin *Organisation* omfattar följande:

- Organisation och kompetens
- Samverkan
- Engagemang och delaktighet

Organisation och kompetens

Projektet ska ha en tydlig styrning över hur arbetet kring hållbar utveckling ska ledas och implementeras genom hela planering- och genomförandeprocessen, samt hur effekt- och projektmål utvärderas och följs upp. Projektet ska därför upprätta en beskrivning av organisation och kompetens, där bemanning, ansvar och befogenheter framgår hos medverkande aktörer.

Beskrivningen av organisation och kompetens är ett *ledningssystem* som möjliggör för ledningen att styra verksamheten så att rätt sak görs vid rätt tillfälle och på rätt sätt. Det är ett stöd för både ledning och medarbetare att systematiskt och fortlöpande utveckla, följa upp och säkerställa att kvalitet och hållbarhet prioriteras i stadsutvecklingsprojektet.

Ledningen ska även ansvara för projektets *hållbarhetsstyrning*, med kompetensbemanning och målinriktning som möjliggör att ekologiska, sociala och ekonomiska mål kan nås (se beskrivning under "Genomförande"). En tidig identifiering och involvering av de kompetenser som behövs i ett projekt i alla skeden är därför nödvändigt, för att möta de krav och kriterier som ställs i det specifika stadsutvecklingsprojektet. En processledande funktion är centralt, som verkar gränsöverskridande genom hela projektet, för att säkerställa kvalitet och kontinuitet.

Befattningshavare och beslutsbefogenheter för olika funktioner beskrivs och anges i dokumentet huvudsakligen i generella ansvarsområden. En uppräknig av detaljerade uppgifter kan därmed undvikas. Beskrivningen av organisation och kompetens ska omfatta följande:

Ledningsfunktioner (aktörer⁸ som leder projektet)

- ansvarsområde
- kompetens
- arbetsuppgifter
- organisationstillhörighet

Kompetensbemanning (aktörer som ingår i projektet)

- befattning
- kompetens
- arbetsuppgifter
- organisationstillhörighet

⁸ "aktörer" avser tjänstetillhörighet inom t.ex. offentligt ämbete (kommun, förvaltning, etc), konsultbolag och universitet

Samverkan

Samverkan inom och mellan olika nivåer i projektorganisationen är en förutsättning för att projektets uppställda mål ska förverkligas. Projektet ska därför ha en tydlig strategi för hur organisationens olika aktörer samverkar, med målet att skapa helhetslösningar, mångfunktionalitet och flexibilitet. Samverkan avser ett övergripande gemensamt handlande, genom systematisering, för att nå effekt- och projektmål.

Medan beskrivningen av organisation och kompetens avser hur ett projekt ska ledas och bemannas, så avser en beskrivning av samverkan *strategier, processer* och *metoder* för hur projektets aktörer ska koordinera sina ansvars- och verksamhetsområden. Samverkan ska ske internt mellan medverkande aktörer och med externa aktörer i projektet. Aktörer kan vara t.ex. kommunen, byggherrar, fastighetsbolag, energibolag, arkitekter, konsulter m.fl. samt vid behov regionala och nationella aktörer.

Processer för att nå gränsöverskridande samverkansformer handlar om hur man kan sammanföra olika aktörer – med olika kompetenser och erfarenheter – kring samma frågeställning. Det handlar om interdisciplinära strategier och metoder, som syftar till att skapa en kunskapsplattform för att hantera komplexa frågeställningar inom ramen för ett stadsutvecklingsprojekt. Interdisciplinära strategier och metoder borgar även för en kontinuerlig kunskapsuppbyggnad och erfarenhetsåterföring. Beskrivningen av samverkan ska omfatta följande:

Projektledning

- Hur projektledningen ska verka för att utveckla strategier för långsiktiga samarbeten.
- Kunskap om och förståelse för övriga aktörers drivkrafter, möjligheter och mandat.
- Hur samverkansformer mellan medverkande aktörer ska koordineras och utformas.

Samverkan

- Hur samverkan ska ske inom aktörsgrupper och mellan aktörer.
- Hur samverkan ska ske mellan sakområden⁹.

Kunskaps- och erfarenhetsåterföring

- Hur kunskap via samråd och medborgardialoger ska omsättas i praktiken.
- Hur kunskap och erfarenheter från andra stadsutvecklingsprojekt och från forskning och utvecklingsprojekt avseende hållbar stadsutveckling ska inhämtas och användas i projektet.
- Hur projektet ska verka för en kontinuerlig uppbyggnad av kunskap inom hållbar stadsutveckling, samt skapa en gemensam process för uppföljning och erfarenhetsåterföring.

⁹ "Sakområden" avser kompetens-, funktions- och intresseverksamheter, t.ex. trafik, energi och akustik.

Engagemang och delaktighet

Engagemang och delaktighet handlar om hur medborgare kan involveras aktivt för att medverka i utvecklingen i stadsutvecklingsprocessen. Det gäller boende och de som arbetar i eller besöker området. Stadsutvecklingsprocessen möter stora utmaningar som rör krav på nytänkande i en hållbar utveckling. Samtidigt har människors engagemang kring samhällsbyggnadsfrågor accelererat och därmed ökar förväntan på delaktighet och inflytande. Utvecklingen av städer och stadsdelar innebär allt oftare förändring i befintliga miljöer där de som bor och verkar i området har unik kunskap om sin omgivning. Det ställer nya krav på hur vi hanterar medborgares medverkan i stadsutvecklingsarbete och planprocesser. Utgångspunkten är att hållbar stadsutveckling skapas genom en inkluderande samverkan med alla samhällsgrupper, utifrån sociala, miljömässiga, ekonomiska och kulturella mål. Beskrivningen av engagemang och delaktighet omfattar följande:

Engagemang

- Hur ska engagemang för hållbar utveckling bland lokala intressenter skapas¹⁰?
- Precisera och värdesätt positiva effekter och fördelar med att involvera lokala intressenter i stadsutvecklingsprojektet.
- Hur kan uppmuntran ske till mobilisering via nätverk, föreningar, fysiska och digitala mötesplatser, m.m. för att skapa ett aktivt engagemang i planeringen, utvecklingen och förvaltningen av området?

Delaktighet

- Beskriv de frågeställningar eller problemområden som är relevanta/viktiga för projektet och där medborgare aktivt kommer att bjudas in till delaktighet och medverkan.
- Beskriv hur rätten till delaktighet och inflytande ska gälla alla – oavsett kön, etnisk eller religiös tillhörighet, funktionsnedsättning, ålder, socioekonomisk status m.m. Identifiera och utveckla särskilda åtgärder för att nå grupper vars kunskap är av extra vikt för projektet, och/eller strategier för de som kan vara svåra att nå med vedertagna dialogmetoder.
- Beskriv frågeställningar där intressenter (boende och verksamma m.fl.) får möjlighet till inflytande i stadsutvecklingsprojektet.
- Beskriv hur projektorganisationen kan verka för att samskapande och lösningsinriktade medborgardialoger och samråd sker tillsammans med lokala intressenter tidigt och kontinuerligt i hela processen.
- Utforma en grundlig och systematiserad plan för att nå ut till och informera medborgare samt fånga in, tillämpa och förvalta resultaten från medborgardialoger, samskapande designprocesser, m.m. Beskriv hur resultaten ska användas som underlag för alternativutformning och för val av alternativ utifrån kommunicerbara konsekvensanalyser som kopplar an till projektets mål. Beskriv ansvarsfördelning och kompetens hos de som kommer att ansvara för medborgardialog och samskapande designprocesser. Definiera syftet med planerade aktiviteter.

¹⁰ "lokala intressenter" avser boende och verksamma inom området och besökare, m.fl.

Förutsättningar

Syfte

Syftet med kategorin *Förutsättningar* är att göra en utredning av de befintliga förutsättningar och villkor som gäller för det planerade området, samt även en analys av behov, utmaningar och möjligheter för en hållbar utveckling.

Bakgrund

Att nå effekt- och projektmål förutsätter en helhetssyn och kunskap om området, där projektorganisationen även tar tillvara kunskap från medborgare. Det behövs ett breddat synsätt som tar hänsyn till avvägningar som spänner mellan lokala platsanknutna förutsättningar och förväntade samhällseffekter, samt att hänsyn och planering även samordnas med grannkommuner och regionen i övrigt. Se kategorin *Organisation* avseende hur medborgare ska vara delaktiga och hur kunskap om området ska inhämtas från boende och verksamma i området.

Innehåll

Kategorin *Förutsättningar* omfattar följande:

- Förutsättningar och resurser
- Behov
- Utmaningar och möjligheter

Förutsättningar och resurser

Under denna rubrik innefattas en genomgång av områdets befintliga förutsättningar avseende sociala, kulturella, historiska, arkitektoniska, ekonomiska, infrastrukturella, geologiska, topografiska och miljömässiga värden och risker.

Följande delar ska omfattas:

- Arkitektoniska och kulturhistoriska värden och kvaliteter inom området.
- Områdets historik, i relation till staden och regionen i övrigt.
- Befintlig gatu- och bebyggelsestruktur, samt markägoförhållanden.
- Symboliska värden som bidrar till områdets karaktär.
- Demografiska förhållanden¹¹ i området, och i relation till övriga staden, samt med hänsyn till frågor om integration och segregation.
- Förutsättningar avseende natur- och kulturmiljö, fritidsaktiviteter, service och handel.
- Förutsättningar avseende mark- och vattenförhållanden, markföroreningar, geologi, topografi, klimat, ekosystem och biologisk mångfald.

¹¹ "Demografiska förhållanden" avser kriterier om ålder, kön, yrke, inkomst, m.m.

- Förutsättningar avseende transporter och infrastrukturella resurser i området samt i relation till staden och regionen i övrigt.
- Förutsättningar avseende teknisk försörjning och dagvatten.
- Förutsättningar avseende verksamheter och försörjningsmöjligheter.
- Förutsättningar avseende skola och utbildningsmöjligheter.
- Förutsättningar avseende sociala förhållanden och resurser i området.
- Samhällsekonomiska analyser för området.
- I förekommande fall, genomför en återkoppling och utvärdering av tidigare planering i samma område.

Behov

Beskrivningen av behov omfattar ett första steg i en process för att definiera och precisera de övergripande behov som finns för det planerade området. Det handlar om att beskriva värden och betydelser i generella termer (i överensstämmelse med beskrivningen av förutsättningar och resurser). Denna beskrivning ska ge underlag till upprättande av projektmål.

Beskrivningen av behov ska omfatta skrivningar om:

- Vilka samhällsbehov ska projektet möta?
- Vilka troliga behov ska tillgodoses för de som ska bo i, arbeta i eller besöka området?
- Vilken förändring förväntas i området (resultat och effekter) då projektet är slutfört?
- Vem/vilka/vad berörs av förändringen?
- Vilka villkor måste vara uppfyllda och vilka utfall måste ha uppstått för att dessa resultat och effekter ska kunna uppstå?

Utmaningar och möjligheter

Beskrivningen av utmaningar och möjligheter består av en analys av potentiella problemställningar och möjligheter för området, i korrelation med förutsättningar, resurser och behov.

Analysen ska beskriva följande:

- Vilka är de främsta sociala, ekologiska och ekonomiska utmaningarna och svårigheterna – på lokal, regional, nationell och global nivå – som är relevanta för stadsutvecklingsprojektet?
- Vilka är möjligheterna till hållbar utveckling av området?
- Vilka synergier och motstridiga intressen finns inom projektet?
- Vilka ansvarsförhållanden och juridiska regelverk gäller, som skulle kunna förhindra/försvåra genomförandet av de åtgärder som föreslås.

Projekt mål

Syfte

Syftet med kategorin *Projekt mål* är att upprätta projekt mål för att nå långsiktiga effektmål med stöd av principer för en hållbar utveckling. Respektive stadsutvecklingsprojekt upprättar sina projekt mål.

Bakgrund

Hållbar stadsutveckling förutsätter en helhetssyn, systemtänkande och långsiktigt perspektiv där ekonomiska, sociala och ekologiska aspekter beaktas och vägs samman (Delegationen för hållbara städer, 2012). För att en långsiktigt hållbar utveckling ska kunna ske behövs tydliga och uppföljningsbara mål. Det behövs ett gemensamt ägarskap av vision och projekt mål för en hållbar utveckling och dessa bör vara integrerade i planerings- och genomförandeprocessen. Dokumentation av mål, utredningar och beslut bör finnas samlat så att nya personer som involveras i projektet får en helhetssyn och förståelse för projektets historik, vision och mål.

Citylab Action innefattar inte instruktioner om vilka projekt mål som ska upprättas eller hur genomförandet ska gå till för att nå långsiktiga effektmål för en hållbar utveckling, utan varje specifikt stadsutvecklingsprojekt väljer de projekt mål och åtgärder som bedöms mest lämpliga, med hänsyn till lokala resurser och förhållanden. Genom att stadsutvecklingsprojekt formulerar egna projekt mål finns ingen konkurrens mellan projekt. Det kommer att öka viljan att dela med sig av kunskap och erfarenheter samt leda till en hög transparens. Eftersom samma effektmål eftersträvas av medverkande projekt kommer kompetensen om och förståelsen för hållbar utveckling att öka och projekt kan dela med sig av sina projekt mål och åtgärder för att nå de långsiktiga effektmålen. För de stadsutvecklingsprojekt som vill certifiera sitt arbete finns ett antal certifieringskrav som måste uppfyllas. När man planerar för ett projekt mål bör man kontinuerligt analysera konsekvenserna för övriga effekt- och projekt mål.

Innehåll

Upprätta projekt mål med stöd av långsiktiga effektmål och principer för en hållbar utveckling. Det ska framgå om och hur det finns en koppling eller konflikt mellan effekt- och projekt mål och EU-direktiv, nationella, regionala och kommunala mål och strategier, kommunens översiktsplan och eventuella fördjupade översiktsplaner, utvecklingsstrategier eller andra styrande dokument som områdets utveckling berörs av. Vilka befintliga mål är relevanta för en hållbar utveckling och hur kan stadsutvecklingsprojektet bidra till att målen nås? Finns målkonflikter och/eller synergier och hur hanteras dessa? Behövs ytterligare mål för att bidra till att uppnå effektmålen? För de stadsutvecklingsprojekt som vill certifiera sitt hållbarhetsarbete ska certifieringskraven uppfyllas.

Innovation

Syfte

Syftet med kategorin *Innovation* är att främja innovativa idéer för olika samhällsutmaningar som medför en social, kulturell, miljömässig och/eller ekonomisk utveckling och nytta.

Stadsutvecklingsprojekt uppmuntras att söka nya former av lösningar för att möta erforderliga behov av förändringar och omställningar.

Stadsutvecklingsprojekt bör använda "best practice", d.v.s. möta utmaningar genom att tillämpa och vidareutveckla en vedertagen praxis som av experter på området bedöms vara den bästa möjliga för tillfället, t.ex. en teknisk lösning eller en processrelaterad metod. I vissa fall behövs nya – hittills obeprövade – lösningar, tjänster och produkter, m.m. som utvecklas genom innovation.

En plan ska finnas för hur en mer beprövad lösning kan införas om den önskade förbättringen uteblir, eller om innovationen leder till oförutsedda negativa resultat.

Bakgrund

En innovation kan definieras som någonting nytt, som avser en implementering av en tjänst eller åtgärd i ett obeprövat sammanhang och som medför ett samhällligt värde. Den drivande faktorn för innovationer handlar om behovet av en förändring och omställning i samhället. Många samhällsutmaningar i stadsutvecklingsprojekt kan inte lösas genom traditionella insatser, eftersom problemen i hög utsträckning är komplexa, ofta avhängiga lokala förutsättningar. Istället fordras en alternativ problemformulering i planeringen, för att driva en konstruktiv utveckling av nya strategier och lösningsmöjligheter. I detta sammanhang kan innovationer lösa samhällsutmaningar, som i förlängningen förnyar sättet att tänka eller som bidrar till en förändring.

Att möta lokala utmaningar kräver ett effektivare samarbete mellan politik- och forskningsområden och offentliga och privata aktörer. Det behövs en helhetssyn kring delsystem som till exempel stadsplanering, boende, byggande, energi, vatten och avfall, transporter och informations- och kommunikationsteknik. Medborgarna som samhällsaktörer spelar här en avgörande roll i en potentiell omställningsprocess till ett hållbart samhälle. Genom att involvera medborgare, med syfte att få in nya tankesätt, kreativitet och idéer i processen, så kan de även agera som medskapande aktörer i stadsutvecklingen. Medborgarinvolveringen kan bli ett bidragande incitament för att skapa innovationer i stadsutveckling, som kan leda till en nödvändig omställning på lokal nivå.

Processen bör vara dynamisk och flexibel när det gäller att bidra till innovativa lösningar. Föreskrivningar av specifika lösningar bör därför undvikas. Istället förordas målstyrning före detaljstyrning, för att säkerställa en konstruktiv utveckling och för att undvika att bli fast i olika specifika och tekniska lösningar. Målstyrning uppmuntrar till innovativa lösningar och originalitet, relaterat till lokala förutsättningar. Det är viktigt att nyttja marknadskrafterna på ett positivt sätt, som svarar mot tydligt uppsatta hållbarhetsmål. Alternativa upphandlingsmodeller – gentemot gängse praxis – bör kunna ingå som en del i att skapa mer innovativa tillvägagångssätt.

Innovationer kan handla om att utveckla exempelvis befintliga naturresurser, kulturtillgångar och förindustriellt kulturarv. I den meningen har innovativa idéer, inom ramen för certifiering av ett stadsutvecklingsprojekt, inte befolkningsökning som huvudmål. Fokus ligger i första hand på att stärka platsspecifika särarter och den lokala identiteten samt att utveckla området hållbart.

Innehåll

Kategorin *Innovation* omfattar följande rubriker:

- Vald utmaning¹² med behov av innovativa lösningar
- Utveckling av innovativa lösningar

Vald utmaning med behov av innovativa lösningar

Beskriv utmaningen för det planerade området, samhällsbehov och behov av förändring. Beskrivningen av stadsutvecklingsprojektets utmaning ska omfatta skrivningar om följande:

- Vilken är den adresserade utmaningen?
- Vilket problem behöver lösas och hur relaterar det till vald utmaning?
- Vilka behov ska mötas för att nå en förändring?
- Varför behövs nya lösningar?

Utveckling av innovativa lösningar

Beskriv vilken utveckling som förväntas uppstå, som lösning på projektets utmaning:

- Hur ska processen se ut för att skapa innovativa lösningar på utmaningen?
- Vilka ska involveras i processen?
- Vilka är de förväntade effekterna?
- Vem/vilka/vad berörs av dessa effekter?
- Vilken är planen för att nyttiggöra och tillgängliggöra resultaten?
- Vilka är de förväntade resultaten på lång sikt?

¹² Flera olika utmaningar kan anges, samt beskrivning av utveckling av innovativa lösningar.

Genomförande

Syfte

Syftet med kategorin *Genomförande* är att säkerställa att hållbarhet beaktas i projektets genomförande samt i drift, förvaltning och fortsatt utveckling.

Bakgrund

Hållbar utveckling är en dynamisk process under lång tid med många medverkande aktörer. Förutsättningar kan ändras p.g.a. samhällsutmaningar, politiska beslut, ekonomiska förutsättningar m.m. För att långsiktiga effektmål ska beaktas genom hela projektet behöver genomförandet säkerställas. Vidare behöver utvärdering mot målen ske periodiskt och eventuella korrigerande åtgärder vidtas.

Inför investeringsbeslut kan det finnas behov av att genomföra analyser och konsekvensbedömningar, där ekologiska och sociala värden på lång sikt beaktas. Det kan också behövas finansieringsmodeller och incitament för medverkande aktörer och medborgare för att bidra till en hållbar utveckling. Det är av stor vikt att föra över stafettpippen mellan olika skeden samt att styra och samordna åtgärder i genomförande- och förvaltningskedet, för att nå uppsatta mål.

Innehåll

Kategorin *Genomförande* omfattar följande:

- Hållbarhetsstyrning
- Finansiering
- Incitament och hållbar upphandling
- Övergripande utredningar
- Tidplan
- Risker

Hållbarhetsstyrning

För att säkerställa att effekt- och projektmål nås behövs hållbarhetsstyrning. Beskriv hur hållbarhetsstyrning ska genomföras, ansvarsfördelning m.m.

Hållbarhetsstyrning syftar till att:

- säkerställa att alla aktörer uppfyller erforderliga krav för hantering av de uppsatta målen för en hållbar utveckling av området.
- säkerställa att hållbar utveckling prioriteras i alla faser i projektet: planering, genomförande och förvaltning.
- säkerställa att handlingsplanens åtgärder samordnas med uppsatta mål i hållbarhetsprogrammet.
- säkerställa att hållbarhetsmålen synkroniseras med översiktsplanens mål och intentioner och andra styrande dokument som området berörs av.
- säkerställa att korrigerande åtgärder vidtas om så visar sig vara nödvändigt.

Finansiering

Följande beskrivningar och analyser av finansieringsmöjligheter samt konsekvenser av investeringar m.m. ska redovisas:

- Hur projektet ska finansieras.
- Hur hänsyn har tagits till effekt- och projektmål inför investeringsbeslut.
- Behov av finansieringsmodeller och överenskommelser där offentliga och privata medel tillsammans skapar framtida samhällsvinster och mervärden för människor och miljö.
- Samhällsekonomiska analyser för olika utvecklingsscenarier utifrån ett holistiskt och långsiktigt perspektiv, där konsekvenser för olika människor beskrivs (vid behov).

Incitament och hållbar upphandling

Beskriv de incitament som ska användas för att få medborgare och olika medverkande aktörer i projektet att bidra till att långsiktiga mål för hållbar utveckling av området nås. Incitament kan behövas för aktörer som har ett kortare tidsperspektiv och inte får direkt vinstutdelning av en långsiktig investering. Beskrivningen kan omfatta incitament för bl.a. byggherrar, entreprenörer, leverantörer, fastighetsägare, arkitekter, konsulter, verksamhetsutövare, ideella föreningar, boende och besökare.

Beskriv hur socialt ansvarstagande och hållbarhet ska ingå i upphandling, inklusive mänskliga rättigheter.

Övergripande utredningar

Innan handlingsplaner upprättas utifrån hållbarhetsprogrammet kan vissa utredningar behöva utföras för att säkerställa att rätt styrning ges. Dessa utredningar ska beskrivas översiktligt i denna del av hållbarhetsprogrammet. De översiktliga utredningarna ska ha en koppling till utredningar under kategorin *Förutsättningar* men även belysa utredningar som behövs för att ge styrning från projektmål till åtgärder.

Tidplan

Beskriv den övergripande tidplanen för stadsutvecklingsprojektet.

Risker

Beskriv vilka risker som finns i projektet t.ex. att uppsatta effekt- och projektmål inte nås samt hur dessa risker ska minimeras. Vad är sannolikheten för och konsekvensen av olika risker?

Handlingsplan

Inför varje etapp eller delprojekt inom stadsutvecklingsprojektet ska en handlingsplan upprättas. Om projektet är av mindre skala upprättas enbart en handlingsplan. Handlingsplanen hanterar de åtgärder som projektet planerar att göra för att nå effekt- och projektmål som har specificerats i hållbarhetsprogrammet. I handlingsplanen ska ansvar och tidplan framgå, med rutiner för när samverkan ska ske mellan medverkande aktörer samt i vilken tidsordning olika arbeten ska utföras. Om särskilda krav ställs på medverkande aktörer ska detta framgå (t.ex. krav för byggherrar, leverantörer m.fl.).

Handlingsplanen har funktionen som *kvalitetssäkring*, som ska tillämpas systematiskt för att säkerställa att mål uppnås i stadsutvecklingsprojektet och att åtgärder genomförs – från planering och genomförande till förvaltning och fortsatt utveckling. Handlingsplanen säkerställer att verksamheten uppfyller de mål och krav som gäller för projektet, samt följer lagar och andra författningar. I handlingsplanen ska indikatorer och uppföljningsmetoder beskrivas för verifiering av åtgärder, som svarar mot effekt- och projektmål i hållbarhetsprogrammet.

Handlingsplanen ska ha följande struktur¹³:

- Inriktning
- Organisation
- Projektmål
- Åtgärder
- Uppföljning

Inriktning

Syfte

Kategorin *Inriktning* syftar till att ge en kort beskrivning av området och dess omland samt inriktning och avgränsning för planerat stadsutvecklingsprojekt med fokus på den etapp / delprojekt som handlingsplanen upprättas för.

Innehåll

Kategorin *Inriktning* omfattar följande:

- Beskrivning av området och dess omland
- Stadsutvecklingsprojektets inriktning och avgränsning
- Beskrivning av etapp / delprojekt som handlingsplanen omfattar

¹³ Rubriker och struktur kan ändras om så önskas, men innehållet ska finnas med samt vara samlat i ett dokument.

Organisation

Syfte

Syftet med kategorin *Organisation* är att ange vilken organisation som ansvarar för åtgärder i handlingsplanen.

Innehåll

Ange personer, tidplan, ansvar m.m. för att genomföra åtgärder i handlingsplanen.

Projektmål

Syfte

Kategorin *Projektmål* syftar till att upprepa de projektmål som har formulerats i hållbarhetsprogrammet, för att ge styrning inför upprättande av åtgärder i handlingsplanen.

Innehåll

Beskriv projektmål som anges i hållbarhetsprogrammet.

Åtgärder

Syfte

Syftet med kategorin *Åtgärder* är att ange vilka åtgärder som ska vidtas för att projektmål ska nås.

Innehåll

Beskriv de åtgärder som planeras för att nå projektmål samt hur dessa bidrar till att långsiktiga effektmål nås.

Uppföljning

Syfte

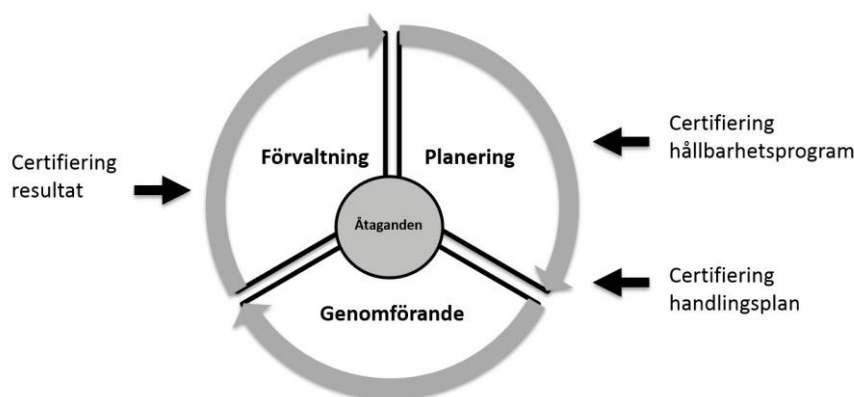
Syftet med kategorin *Uppföljning* är att specificera hur uppföljning kommer att utföras i genomförande och förvaltning.

Innehåll

Beskriv hur uppföljning kommer att utföras, av vem, när och hur dokumentation kommer att ske. Generalister bör vara involverade i uppföljningsarbetet, så att konsekvenser för olika åtgärder kan bedömas. Uppföljning kan bestå av t.ex. mätningar, enkäter och intervjuer.

Certifiering och redovisning

Hållbarhetsarbetet kan granskas och certifieras av SGBC. Det är inte tvingande att certifiera sitt hållbarhetsarbete. Projekt behöver därför inte förbinda sig att certifiera sitt hållbarhetsarbete för att vara med i Citylab Action, utan beslut om certifiering kan fattas vid ett senare skede om så önskas. För att erhålla en certifiering ska ett antal krav uppfyllas och verifieras. Certifiering sker i tre steg. I planeringsskedet kan hållbarhetsprogram och handlingsplaner certifieras. Den slutliga certifieringen av projektet är en certifiering av uppnådda resultat, en viss tid efter genomfört projekt (se Figur 3). För att erhålla en certifiering är det obligatoriskt att följa de åtaganden som gäller för Citylab Action och certifieringskraven måste uppfyllas.

Figur 3 Certifiering av hållbar stadsutveckling sker i tre steg inom Citylab Action.

Planeringsskedet

Som ett första steg sker certifiering av hållbarhetsprogrammet. Om stadsutvecklingsprojekt väljer att gå vidare för att erhålla en certifiering av en eller flera handlingsplaner för området (beroende på om flera etapper och delprojekt finns) ska omfattningen och relevansen av handlingsplanen först godkännas av SGBC. Efter upprättande av en handlingsplan skickas den till SGBC för granskning och beslut om certifiering. Certifiering av hållbarhetsprogram och handlingsplaner innebär att dessa dokument blir certifierade eller ej. Det finns inte någon poängskala eller olika betyg vid certifiering i planeringsskedet.

Anledningen till att omfattningen och relevansen av handlingsplanen först ska godkännas är att stadsutvecklingsprojekt bör fokusera på relevanta utredningar och åtgärder för sina respektive projekt. Då det finns en stor variation både i förutsättningar, inriktning och avgränsning för varje projekt är det inte samma utredningar och fokus på åtgärder som är relevanta i samtliga projekt.

Certifieringskrav hållbarhetsprogram

Nedan framgår certifieringskrav som gäller för certifiering av hållbarhetsprogram.

Hållbarhetsprogram

- Ett hållbarhetsprogram upprättas enligt instruktioner i detta dokument. Hållbarhetsprogrammet innefattar bland annat information om:
 - **Inriktning** (information om området och stadsutvecklingsprojektet)
 - **Organisation** (Organisation, Kompetens, Samverkan, Engagemang, Delaktighet)
 - **Förutsättningar** (Förutsättningar, Resurser, Behov, Utmaningar, Möjligheter)
 - **Projekt mål**
 - **Innovation** (Vald utmaning, Innovativa lösningar)
 - **Genomförande** (Hållbarhetsstyrning, Finansiering, Incitament, Hållbar upphandling, Övergripande utredningar, Tidplan, Risker)

Resursanvändning

- En resursanalys ska göras för att kartlägga behov och tillgångar av byggnads- och anläggningsmaterial i området.
- Upprätta en resurs- och avfallsplan med hänsyn till:
 - EU:s avfallshierarki.
 - Val av utformning och material ska ske utifrån ett livscykelperspektiv.
 - Kommunens kemikalieplan ska följas. Saknas en kemikalieplan för kommunen upprättas en platsspecifik kemikalieplan.
 - Materialval ska ske utifrån kemikalieinnehåll och andra hälso- och miljöstörande ämnen (t.ex. asbest, freon, PCB, tungmetaller, impregnerat virke, PAH).
 - Alla återanvända material ska vara registrerade och bedömda.
 - Alla nya material ska vara registrerade och bedömda i en miljödatas och ska vara fria från utfasningsämnen enligt KEMI:s kriterier.

Energi

- Utför en energianalys och ta fram en energiplan som säkerställer att:
 - Områdets behov av köpt energi minimeras genom hänsynstagande av bebyggelse- och verksamhetsstruktur i området.
 - Nya byggnaders energiprestanda är 75% av Boverkets byggregler (Boverket:s definition av låg energianvändning). (enhet kWh/m²)
 - Befintliga byggnaders energiprestanda ska uppfylla Boverket:s energiklass D alternativt upprättas en plan för att inom 10 år uppnå energiklass D. (enhet kWh/m²)
 - Bebyggelsestruktur och byggnader optimeras för aktiv och passiv tillvaratagande av solenergi.
 - Området försörjs i hög grad med förnybar energi (enhet %).

- Utför en klimatanalys som minst inkluderar områdets energiförsörjning samt transporter och infrastruktur (nettoutsläpp av växthusgaser, enhet ton/capita).

Vatten och avlopp

- Upprätta en plan för hållbar VA-försörjning innehållande kretslopps lösningar samt identifiering av eventuella brister och behov av åtgärder samt plan för förbättringar.

Tillgänglighet och social integration

Exempel på aspekter som kan komma att innehålla certifieringskrav / indikatorer¹⁴:

- Andel allmän mark
- Andel allmän grönyta
- Tillgång / närhet till lekplats
- Tillgång / närhet till grönområde
- Tillgång till gröna platser av olika karaktär (t.ex. rofylldhet, naturlig, artrikedom, lummighet, rymdkänsla, allmänning, centrum/fest, lustgård)
- Tillgänglighet för funktionshindrade (även syn, hörsel, kognitiv uppfattningsförmåga)
- Tillgång till olika typer av mötesplatser (ute, inomhus, större, mindre, spontana, icke kommersiella/-medlemskrav, offentliga)
- Mikroklimat
- Luftkvalitet
- Ljudmiljö

Transporter

Ta fram en plan för hållbara transporter som utformas enligt EU:s trafikhierarki. Planen ska innefatta utformning av områdets transportsystem avseende följande skallkrav:

- Gångmiljön ska vara trygg, säker, trivsamt, tillgänglig och rymlig.
- Lättillgänglig, nära och turtät kollektivtrafik ska finnas.
- Det ska finnas ett gott och säkert cykelnät. Framkomligheten ska vara god för cykel (sparkcykel, skateboards, lådcykel, inlines, permobil, elcykel m.m.).
- Det ska vara möjligt att leva och arbeta utan egen bil.
- Låga P-tal ska finnas in området.
- Det ska vara enkelt att byta mellan olika trafikslag.
- Bilpool är tillgängligt om underlag finns.

¹⁴ Under bearbetning. Förslag på certifieringskrav och indikatorer tas fram under hösten 2015.

Ekosystemtjänster

Projektet ska tillämpa en etablerad metod för grönytefaktor för såväl kvartersmark som allmän platsmark (0,6 för bostäder och förskolor; 0,3 för skolgårdar, centrumanläggningar, infrastruktur-anläggningar, verksamhetsområden, etc¹⁵). Vilken metod som väljs¹⁶ är frivilligt men vald metod ska redovisas och vara uppföljningsbar. För allmän platsmark accepteras C/O City:s pilotmall.

Projektet ska genomföra en analys av befintliga naturvärden, viktiga element för ekosystemets funktion och mångfald samt befintliga spridningsvägar. Analysen ska visa på hur dessa värden kan bevaras, utvecklas eller kompenseras. SIS-standard på naturinventering: SS199000:2014 ska användas.

Projektet ska genomföra en ekosystemtjänstanalys. Analysen ska belysa förekomsten av de viktigaste ekosystemtjänsterna samt hur projektet påverkar dessa. Analysen ska visa på hur de kan bevaras, utvecklas eller kompenseras. Minst följande ekosystemtjänster ska bedömas i analysen: Luftrening, vattenrening, klimatreglering, skydd mot översvämning, pollinering, bullerreduktion, hälsa, rekreation, naturpedagogik, sociala interaktioner. Utgångspunkten är att minst hälften av dessa ska kunna förbättras och att övriga inte får försämrats alternativt bör kompenseras vid försämring. Metod för eventuell kompensation är frivillig, men ska redovisas och vara uppföljningsbar.

Mångfunktionell livsmiljö

Exempel på aspekter som kan komma att innehålla certifieringskrav / indikatorer¹⁷:

- Tillgång till service
- Variation av bostadstyp, storlek och upplåtelseform
- Rimliga bostadskostnader
- Offentlig och kommersiell service samlas i kluster och längs stråk
- Lättillgänglig offentlig och kommersiell service
- Mångfald av arbetsplatser / verksamheter
- Utbud av vård och omsorg
- Utbud av skola och förskola
- Skola och förskola nära boende och natur
- Utbud av idrott och kultur
- Rymliga och gröna gårdar och uteplatser
- Fri yta på kvartersmark

¹⁵ Faktorer kommer att fastställas under 2015. Likaså kommer det specificeras vilka metoder som betraktas som etablerade.

¹⁶ Efter utvärdering av olika metoder för att beräkna grönytefaktor kan det bli aktuellt att fastställa vilken metod som ska användas inom Citylab.

¹⁷ Under bearbetning. Förslag på certifieringskrav och indikatorer tas fram under hösten 2015.

Socialt och ekonomiskt liv

Specificera hur medverkande aktörer i stadsutvecklingsprojektet och aktörer i förvaltningsskedet kommer att verka för att skapa ett socialt och ekonomiskt liv avseende bl.a.:

- **Aktiviteter**
 - Boendes aktiviteter, t.ex. urban odling
 - Föreningsliv
 - Hållbara vardagsaktiviteter
 - Nätverk
 - Ambassadörer
 - Beteenden
 - Utbildning
 - Information
- **Ekonomiska frågor**
 - Sociala investeringar
 - Entreprenörskap
 - SMF (små och medelstora företag)
 - Lokal sysselsättning och försörjningsmöjligheter
 - Praktikplatser
 - Delandekonomi

Certifieringskrav handlingsplan

Nedan framgår certifieringskrav som gäller för certifiering av handlingsplaner.

- Omfattningen på Handlingsplanen ska först godkännas av SGBC innan den upprättas.
- En handlingsplan upprättas enligt instruktioner i detta dokument. Handlingsplanen innefattar bland annat information om:
 - Inriktning
 - Organisation
 - Projekt mål
 - Åtgärder
 - Uppföljning

Redovisning i genomförandet

Under genomförandet sker en årlig redovisning av genomförda åtgärder. Redovisning sker av om åtgärder inte är genomförda enligt handlingsplanen, om förutsättningar har ändrats m.m. En årlig bedömning görs av respektive projekt om effekt- och projektmål kommer att nås (i form av en intern kontroll). Framför allt syftar denna årliga kontroll och redovisning till att sammanfatta genomförda åtgärder internt och externt, skapa beskrivningar av uppnådda resultat samt en årlig hållbarhetsredovisning av projektet, som delas med medverkande stadsutvecklingsprojekt.

Uppnådda resultat

Den slutliga certifieringen av stadsutvecklingsprojektet sker en viss tid efter genomfört projekt. Kriterier för detta certifieringssteg kommer att utvecklas under 2016 – 2018. Det kan bli aktuellt att införa poäng och betyg vid certifiering av uppnådda resultat.

Samarbetspartner

SGBC vill rikta ett stort tack till alla samarbetspartner som har möjliggjort utvecklingen av Citylab. Vi vill tacka följande: Akademiska hus, ALMA arkitekter, Bengt Dahlgren, Borås stad, Brabo Stockholm, Chalmersfastigheter, Cowi, Diligentia, E.ON, Ekologigruppen, Energimyndigheten, Eskilstuna kommun, Fortum, Göteborg energi, Helsingborgs stad, HSB, IVL Svenska Miljöinstitutet, Järfälla kommun, Karlstads kommun, Krok & Tjäder, KTH, LINK arkitektur, Lunds kommun, Malmö högskola, Malmö stad, Mälarstranden utvecklings, NCC, Norrköpings kommun, Norrtälje kommun, Oskarshamns kommun, PEAB, Quality architects, Radar arkitektur & planering, Ramböll, Ronneby kommun, Skanska, SP Sveriges Tekniska Forskningsinstitut, Spacescape, Stockholms stad, Sweco, Trivector, Tyréns, Tyresö kommun, Täby kommun, Upplands Väsby kommun, Uppsala kommun, Varbergs kommun, Vellinge kommun, Västerås stad, White, WSP, Älvstranden Utveckling och Östersunds kommun.

Vi vill även tacka de finansiärer som har stöttat projektet "HCS – Hållbarhetscertifiering av stadsdelar", som gav underlag till utvecklingen av Citylab. Finansiärer till HCS har, utöver samarbetspartner, varit SBUF (Svenska Byggbranschens Utvecklingsfond), Avfall Sverige, Svenskt Vatten och Delegationen för hållbara städer.

Slutligen vill vi tacka finansiärer för pågående projekt inom ramen för utvecklingen av Citylab: Vinnova (forskningsprojektet Decode) och Nordic Innovation (utvecklingsprojektet Nordic Built - Nordic Urban Development).

Det är tack vare detta stöd och det stora engagemang som samarbetspartner och finansiärer har visat som utvecklingen av Citylab har varit möjlig.

Referenser

Boverket rapport 2014:31: Kunskapsammanställning och exempelsamling till hållbarhetsbestämmelserna i plan- och bygglagen

Boverket, 2010, Socialt hållbar stadsutveckling – en kunskapsöversikt, Regeringsuppdrag IJ2009/174/IU

Bygga-om-dialogen, Malmö stad,

<http://www.boverket.se/contentassets/c41d0ca0fc9c4d839338058dd8610c2e/slutrapport-bod-final.pdf>

Delegationen för hållbara städer, 2012: Femton hinder: Femton hinder för hållbar stadsutveckling, Delegationen för hållbara städer, M 2011:01/2012/66, 2012-06-28

Etappmål ekosystemtjänster och resiliens: <http://www.miljomal.se/Hur-nar-vi-malen/Biologisk-mangfald/Ekosystemtjanster-och-resiliens/>

Femton hinder: Femton hinder för hållbar stadsutveckling, Delegationen för hållbara städer, M 2011:01/2012/66, 2012-06-28

Folkhälsomål och funktionshinder: <http://www.folkhalsomyndigheten.se/documents/livsvillkor-levnadsvanor/funktionsnedsattning/folkhalsomal-och-funktionshinder.pdf>

Governance på svenska. Stig Montin och Gun Hedlund, ISBN: 978-91-7335-021-1, Santérus Förlag

Luleå Tekniska Universitet, Hållbar utveckling i fysisk planering och PBL-processer, forskningsrapport, 2015).

Malmöns väg mot en hållbar framtid, Hälsa, välfärd och rättvisa, Kommission för ett socialt hållbart Malmö, s 132

Miljökvalitetsmål, Begränsad klimatpåverkan: <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Sveriges-miljomal/Miljokvalitetsmalen/Begransad-klimatpaverkan/>

Miljökvalitetsmål, God bebyggd miljö: <http://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/nationella-mal-for-planering/god-bebyggd-miljo/>

Miljökvalitetsmål, Grundvatten av god kvalitet: <http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/9-Grundvatten-av-god-kvalitet/>

Miljökvalitetsmål, Frisk luft: <http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/2-Frisk-luft/>

Miljökvalitetsmål, Ett rikt växt- och djurliv: <http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/16-Ett-rikt-vaxt--och-djurliv/>

Nationella mål för folkhälsans utveckling:

<http://www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/livsvillkor-och-levnadsvanor/folkhalsans-utveckling-malomraden/>

Nationellt klimatarbete, Regeringen: <http://www.regeringen.se/sb/d/8756> och <http://www.regeringen.se/sb/d/3188>

Nationell kemikaliepolitik: <http://www.regeringen.se/sb/d/2525>

Projektet C/O City: <http://stockholmroyalseaport.com/sv/rd-projects/co-city/#.VP9Up005AqY>

Sveriges etappmål: <http://www.regeringen.se/sb/d/2055/a/191671>

Trafikverket, 2015: <http://www.trafikverket.se/Foretag/Trafikera-och-transportera/Planera-persontransporter/Hallbart-resande/>

Vision för Sverige 2025, Boverket: <http://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/sa-planeras-sverige/nationella-mal-for-planering/sverige-2025/vision-for-sverige-2025/>

WHO, 1948, <http://www.who.int/trade/glossary/story046/en/>